

ระบบการเก็บส่วยของไทยก่อนสมัยรัตนโกสินทร์

1. ระบบการเกณฑ์แรงงานไพร่

ตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่เราทราบได้อย่างแน่ชัด คนไทยเพิ่งจะรวมกันเป็นอาณาจักรที่มีความมั่นคงเป็นปึกแผ่นกันในสมัยสุโขทัย ในสมัยนี้ประเทศไทยมีการปกครองที่เรียกว่า "ปิตาธิปไตย" หรือ "พ่อปกครองลูก" ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองและผู้ถูกปกครองเป็นแบบพ่อกับลูก ในศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงใช้คำเรียกราษฎรที่อยู่ใต้ปกครองว่า "ไพร่ฟ้าข้าไท"¹ ส่วนผู้ปกครองใช้คำเรียกว่า "พ่อขุน"² ต่อมาในสมัยกรุงศรีอยุธยา ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองและผู้ถูกปกครองห่างกันออกไป ผู้ปกครองเรียกว่า พระมหากษัตริย์ พระเจ้าแผ่นดิน หรือ เจ้าชีวิต³ ผู้ที่อยู่ใต้ปกครองหรือประชาชนอยู่ในฐานะที่เรียกว่า "ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน" ดังนั้นคำว่า "ไพร่" ที่ใช้ทั้งในสมัยสุโขทัยและสมัยกรุงศรีอยุธยาจึงหมายถึงชาวเมืองหรือพลเมืองสามัญชนทั้งหมด และประชาชนทุกคนจะต้องมีนายหรือมูลนาย ถ้าบุคคลใดไม่มีมูลนายก็จะไม่ได้รับความคุ้มครองทางกฎหมายดังที่ปรากฏข้อความระบุไว้ในกฎหมายลักษณะรับฟ้องว่า

"...ราษฎรมาร้องฟ้องด้วยคดีประการใดใดแลมิได้ตั้งสังกัดมูลนาย
 อยาพึงรับไว้บังคับบัญชาเป็นอันขาดที่เคียว ให้ส่งตัวผู้หาสังกัด
 มูลนายมิได้นั้นแก่สัสดีเอาเป็นคนหลวง..."⁴

¹ กรมศิลปากร, ประชุมศิลาจารึกสยามภาคที่ 1 จารึกกรุงสุโขทัย (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2477), หน้า 7.

² เรื่องเดียวกัน.

³ Akin Rabibhadana, The Organization of Thai Society in the early Bangkok period 1782 - 1823 (New York: Cornell University, 1969) p. 77.

⁴ องค์การคำคุณฐา, "ลักษณะรับฟ้อง" กฎหมายตราสามดวง. เล่มที่ 2 (พระนคร : โรงพิมพ์คุณฐา, 2505), หน้า 27.

มูลนายของไพร่เหล่านี้มีทั้ง เจ้าและขุนนางซึ่ง เป็นผู้รับ~~ใช้~~บังคับชอบกรม กรมในสมัยกรุงศรีอยุธยา แบ่งออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ๆได้แก่ กรมของเจ้า และ กรมของขุนนาง กรมของเจ้าถือว่าเป็นหน่วยคุมแรงงานคน (Unit of Manpower .) ไพร่ที่สังกัดกรมนี้ไม่ต้องทำราชการ แต่ทำงานที่เจ้าได้รับมอบหมายจากพระมหากษัตริย์อีกทีหนึ่ง ส่วนกรมของขุนนางเป็นทั้งหน่วยงานคุมแรงงานคนและหน่วยปฏิบัติงานในการบริหารประเทศ (Functional Unit)

ไพร่แบ่งออกเป็นชนิดใหญ่ๆได้ 2 ชนิด คือ

1. ไพร่ที่ไม่ต้องทำราชการ
2. ไพร่ที่ต้องทำราชการหรือไพร่หลวง

ไพร่ที่ไม่ต้องทำราชการ คือ ไพร่ที่อยู่ใต้บังคับของมูลนายอย่างเต็มที่ ประเภทหนึ่งได้แก่ไพร่ที่สังกัดในกรมของเจ้า อีกประเภทหนึ่งได้แก่ไพร่สม ตามทฤษฎีเมื่อชายฉกรรจ์อายุได้ 18 ปีบริบูรณ์จะต้องไปขึ้นทะเบียนกับมูลนายและอยู่รับใช้กับมูลนายเป็นเวลา 2 ปีแล้วจึงจะไปขึ้นทะเบียนเป็นไพร่หลวง แต่ในทางปฏิบัติไพร่สมจำนวนไม่น้อยอยู่กับนายซึ่งอาจจะเป็นเจ้าหรือขุนนางไปจนกระทั่งตายก็มี เช่นนายอาจจะเป็นผู้ที่มีอำนาจมากก็ไม่มีใครกล้าลงทะเบียนไพร่สมนั้นเป็นไพร่หลวงเมื่อถึงกำหนดเวลา ไม่มีหลักฐานยืนยันว่าไพร่ที่อยู่ในกรมของเจ้าจะเรียกว่าไพร่สมทั้งหมด แต่เท่าที่ปรากฏหลักฐานในพระราชกำหนดเก่าเมื่อกล่าวถึงไพร่ของเจ้าทั่วไปจะใช้คำว่า "ข้าหลวง" และเมื่อกล่าวถึงไพร่ของสมเด็จพระมหาอุปราชจะใช้คำว่า "ข้าหลวงละออง"

ไพร่ที่ต้องทำราชการหรือไพร่หลวง คือ ไพร่ของพระมหากษัตริย์ซึ่งขึ้นทะเบียนกับกรมของทางราชการอยู่ใต้บังคับบัญชาของกรมขุนนาง ซึ่งมีขุนนางเป็นเจ้ากรม ไพร่หลวงนี้จะต้องเป็นไพร่สมมาก่อนพออายุ 20 ปีก็จะลงทะเบียนเป็นไพร่หลวงขึ้นกับพระมหากษัตริย์โดยอยู่ใต้อำนาจของกรมขุนนางต่างๆ และสมุห์บัญชีของกรมต่างๆเหล่านี้จะต้องส่งทะเบียนของไพร่หลวงซึ่งขึ้นกับกรมของคนแก่กรมพระสุรัสวดีอีกทอดหนึ่ง ไพร่หลวงมีหน้าที่จะต้องทำราชการคือชายฉกรรจ์ที่มีอายุ 20 ปีจนถึงอายุ 60 ปี ซึ่งบางทีก็เรียกว่า เลก หรือ สกรรจ์⁵

⁵ การแบ่งชนิดของไพร่เป็นสองชนิดใหญ่ๆและรายละเอียดเกี่ยวกับไพร่สมัยกรุงศรีอยุธยาได้จาก

Busakorn Lailert, "The Ban Phlu Luang Dynasty 1688-1767: A Study of the Thai Monarchy during the closing years of Ayuthya Period" (Unpublished Ph.D Thesis, University of London, 1972), Chapter III.

การทำราชการหมายถึงการทำงานให้แก่พระมหากษัตริย์ เป็นการตอบแทนความคุ้มครองที่ไพร่ได้รับจากพระมหากษัตริย์ เช่น เกี่ยวกับการ เสียภาษีของคนในสมัยปัจจุบันนั่นเอง เรามีหลักฐานว่าในสมัยสมเด็จพระนารายณ์นั้นในปีหนึ่งๆไพร่หลวงนี้จะต้องมาทำราชการ 6 เดือน ดังที่ลาดูแบร์ได้บันทึกไว้ว่า "...ฝ่ายราษฎรสามัญที่เป็นไทยนั้นชั่วแต่ต้องเกณฑ์มาเข้าเดือนรับราชการปีหนึ่งกำหนดไว้อย่างมากอยู่ใน 6 เดือน..."⁶ และในพระราชกำหนดเก่าก็บ่งไว้ว่าไพร่หลวงในสมัยอยุธยาตอนปลายจะต้องทำราชการ โดยมาเข้าเดือนออกเดือนเป็นประจำตลอดปี⁷ นั่นก็หมายความว่าตลอดปีหนึ่งๆไพร่หลวงจะต้องมาทำราชการ 6 เดือน แต่ในสมัยกรุงธนบุรีลดลงเหลือเพียงปีละ 4 เดือน และสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นลดลงเหลือเพียงปีละ 3 เดือนเท่านั้น ตลอดระยะเวลาที่ไพร่หลวงมาเข้าเดือนจะต้องเตรียมเสบียงอาหารมาเองเพราะรัฐบาลมิได้เลี้ยงอาหารแก่ไพร่หลวงด้วย⁸ งานที่ไพร่หลวงที่มาเข้าเดือนจะต้องทำที่เรียกว่า "ทำราชการ" นั้นไม่จำกัดประเภท เช่น การก่อสร้างพระบรมมหาราชวัง การสร้างวัด การขุดคลอง การสามเสด็จไปในที่ต่างๆ เจน ไปล้อมช้าง ตลอดจนการจับโจรผู้ร้าย เป็นต้น

2. ที่มาของระบบการเก็บส่วย

ระบบการเก็บส่วยสืบเนื่องมาจากการเกณฑ์แรงงานไพร่หลวง ดังได้กล่าวมาแล้วว่าไพร่หลวงเป็นชายฉกรรจ์ที่มีอายุตั้งแต่ 20 มีจนถึงอายุ 60 ปีมีหน้าที่ก่อรัฐคือการทำราชการ ในระยะสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นไพร่หลวงมีจำนวนไม่มากนัก แต่ต่อมาจำนวนไพร่หลวงเพิ่มมากขึ้นและเมื่อความจำเป็นในการใช้แรงงานคนมีน้อยกว่าจำนวนไพร่หลวงที่เพิ่มขึ้น ดังนั้น

⁶ กรมพระนารายณ์ประพันธ์พงศ., (แปล) จดหมายเหตุลาดูแบร์ (เล่ม 2) (พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, 2505), หน้า 20.

⁷ องค์การค้าคุรุสภา, "พระราชกำหนดเก่า" กฎหมายตราสามดวง เล่มที่ 5 (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505), หน้า 138 - 145.

⁸ Quaritch Wales, Ancient Siamese Government and Administration (New York: Paragon Book Reprint Corp, 1965), p. 54.

รัฐบาลจึงได้อนุญาตให้ไพร่หลวงบางกลุ่มที่มีภูมิลำเนาอยู่ห่างไกลและการเดินทางมาเข้าเคื่อนในเมืองหลวงเป็นไปได้โดยง่ายไม่ต้องมาเข้าเคื่อน แต่กองหาสิ่งของที่ทางราชการต้องการส่งมาทางเมืองหลวงเพื่อแทนแรงงานของตน ที่สำคัญได้แก่ ดินบุก และ ดินประสีว แต่เมื่อเวลาที่มีศึกสงครามไพร่หลวงเหล่านี้ก็จะถูกเรียกเข้ารับราชการ เช่นเดียวกับไพร่สมและไพร่หลวงอื่นๆ ไพร่หลวงที่ส่งสิ่งของแทนแรงงานนี้เรียกว่า "ไพร่ส่วย"

จะเห็นได้ว่าจุดมุ่งหมายของการเก็บส่วยในระยะนี้ก็เพื่ออนุญาตให้ไพร่ที่มีภูมิลำเนาอยู่ไกลไม่ต้องมาเข้าเคื่อนเพราะรัฐบาลไม่จำเป็นต้องใช้แรงงานมากและไพร่หลวงเหล่านั้นก็มีภูมิลำเนาอยู่ในถิ่นที่มีสิ่งของที่รัฐบาลต้องการ เช่น ไพร่ที่มีภูมิลำเนาอยู่ทางแถบคงพระยาไพทวารภคตะวันออกของไทยก็จะเก็บมูลค่างความมาดสมทำเป็นดินประสีวแล้วส่งเป็นส่วยไปยังเมืองหลวงเพื่อใช้ทำดินปืน ไพร่ที่อยู่ทางภาคใต้ก็ส่งดินบุก นอกจากนี้ก็มีส่วยช้าง ไก่กษณา งาช้าง และของอื่นๆ⁹

แต่เราไม่อาจทราบได้อย่างแน่นอนว่ามีระบบการเก็บส่วยนี้ขึ้นในสมัยใด ในสมัยสุโขทัยเราทราบเรื่องราวที่เกี่ยวกับค่านเศรษฐกิจของสมัยนี้เพียงเล็กน้อยจากศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหง คือ

"...เมื่อชั่วพ่อขุนรามคำแหง เมืองสุโขทัยนี้ดี ในน้ำมีปลาในนามีข้าว เจ้าเมืองบเอาจกอบในไพร่ดูทาง เพื่อนจูงวัวไปค้า ขี่ม้าไปขาย ใครจักใคร่ค้าช้างค้า ใครจักใคร่ค้าม้าค้า ใครจักใคร่ค้าเงื้องค้ำทองคำ ใครจักใคร่ค้าผ้าไหมแพรพรรณใส่ ลูกเจ้าลูกขุนผู้ใดแลดมคายหายกว่า เขาเรือนพอเชื่อเลือกค้ำมัน ช่างช่อ ลูกเมียเย็บช้าง ไพร่ฟ้าฆ่าไท ป่าหมากป่าพลู พอเชื่อมั่นไว้แก่ลูกมันดี..."¹⁰

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁹ Quaritch Wales, *op.cit.*, p. 55.

¹⁰ กรมศิลปากร, เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.

จะเห็นได้ว่าจารึกหลักนี้ก็คืหรือจารึกหลักอื่นๆในสมัยสุโขทัยก็ไม่มีข้อความตอนใดกล่าวถึงการเก็บส่วยเลย เราจึงไม่สามารถทราบได้อย่างแน่นอนว่าในสมัยสุโขทัยมีระบบไพร่ส่วยหรือไม่ เพราะไม่มีหลักฐาน

ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตามที่ปรากฏหลักฐานพบว่ามีการสำรวจสำมะโนครัวเป็นครั้งแรกในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 มีการทำสำมะโนครัวทุกๆเมืองว่าเมืองใดมีพลเมืองที่เป็นชาย-ฉกรรจ์คงเมืองเป็นจำนวนเท่าใด เมื่อเกิดศึกสงครามจะได้เกณฑ์ชายฉกรรจ์ได้ถูกต้อง¹¹ หลักฐานที่กล่าวถึงคำว่าส่วยมีปรากฏในกฎหมายลักษณะขบถศึก มาตรา 63 ว่า

"...อนึ่งป่าคองทุ่งว่างร้างเซหาผู้อยู่ทำมาหากินมิได้ แลผู้ใดชักชวนราษฎรให้เจ้าทำมาหากิน เอาส่วยสาอากรขึ้นพระคลัง บำนาญเป็นลหุ..."¹²

จากกฎหมายนี้ทำให้เราทราบว่าได้เริ่มมีการเก็บส่วยส่งพระคลังแล้วนั้นหมายความว่าได้เกิดมีระบบไพร่ส่วยขึ้นแล้ว แต่ก็ไม่มีพบหลักฐานใดที่จะบอกได้อย่างแน่ชัดลงไปว่า ระบบไพร่ส่วยเริ่มเกิดขึ้นในสมัยใด

การอนุญาตให้ไพร่ส่วยส่งสิ่งของส่วยแทนแรงงานของคนนั้นในระยะแรกก็เพื่อนำสิ่งของส่วยนั้นมาใช้ประโยชน์เกี่ยวกับกิจการบ้านเมือง เช่น ดินประสิวเอามาใช้ทำดินปืน เป็นต้น แต่ต่อมาของที่ได้มาจากส่วยนั้นมีปริมาณมากเกินกว่าที่จะใช้ได้หมดและประกอบกับไทยได้มีการติดต่อกับค้าขายกับต่างประเทศเช่น จีน ญี่ปุ่น อินเดีย และประเทศต่างๆในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อยู่ด้วย รัฐบาลจึงเห็นว่าการนำส่วยสิ่งของมาเป็นสินค้าก็จะเป็นการเพิ่มรายได้ให้แก่รัฐบาลเป็นเงินมากขึ้น ดังนั้นรัฐบาลจึงได้นำส่วยสิ่งของที่เหลือใช้นั้นออกขายให้แก่พ่อค้า

¹¹ ชจร สุพานิช, ฐานันดรไพร่ (พิมพ์ในงานอาลัยถึงท้าวหงษ์ กระจ่างศาสตร์ พระนคร : โรงพิมพ์ไทยเนม, 2505), หน้า 12.

¹² องค์การคำคุณสภา, "ลักษณะขบถศึก" กฎหมายตราสามดวง เล่มที่ 4 (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505), หน้า 115 - 163.

ต่างชาติ เพราะสินค้าเหล่านี้พ่อค้าต่างชาติไม่สามารถหาซื้อได้โดยตรงจากประชาชน เหตุผลประการแรก คือ พ่อค้าต่างชาติเหล่านี้ย่อมไม่มีโอกาสที่จะเดินทางเข้าไปติดต่อกับประชาชนโดยตรงกับประชาชนได้ ประการที่สอง คือ ของที่ส่งเป็นส่วนใหญ่ส่วนมากมักเป็นของที่หาได้ยาก เมื่อประชาชนหามาได้ก็ต้องส่งเป็นของขวัญจึงอาจไม่มีเหลือไว้เป็นส่วนตัว เมื่อการค้ากับต่างประเทศเจริญขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในระยะเวลาที่ชาวตะวันตกเริ่มเข้ามาติดต่อกับไทยด้วย รัฐบาลก็ยิ่งเห็นประโยชน์ของการเก็บส่งมากขึ้น ดังนั้นสิ่งของที่ไพร่ส่งมาจึงกลายเป็นสินค้าผูกขาดของรัฐบาล¹³ จึงเห็นได้ว่าการเก็บส่งเพิ่มมากขึ้นในช่วงระยะที่มีการติดต่อกับต่างชาติเพราะส่งสิ่งของนั้นได้กลายเป็นสินค้าผูกขาดของรัฐบาลจึงจะเห็นได้จากรายการสินค้าขาออกในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นที่ขุนวิจิตรมาตราได้รวบรวมไว้คือ อ่าพิน ไม้หอม ต่างๆ เนื้อไม้ กฤษณา เครื่องยา กระวาน กานพลู พริกไทย ไม้ต่างๆ เช่น ไม้ฝาง ไม้แก่น คำ หองคำ เงิน พลอยต่างๆ ตะกั่ว งาช้าง นอระมัต หอระตาน หนังเสื่อลายต่างๆ ชะมด เครื่องเคลือบ เครื่องปั้นดินเผา ผ้าบางชนิด ผ้าย น้ำตาล ข้าว ช้าง ม้า นกยูง นกแก้ว (ห้าสี)¹⁴ และมีหลักฐานปรากฏว่าไทยมีการติดต่อกับจีนมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย เป็นต้นมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์¹⁵ ไทยมีสินค้าหลายอย่างซึ่งเป็นของที่ต้องการในเมืองจีน¹⁶ และเรือสำเภาของไทยที่ส่งไปค้าขายส่วนมากไปค้าขายกับจีน ชาว มลายู โดยเฉพาะการติดต่อกับชายกับจีน ไทยจะต้องส่งบรรณาการให้กับจีนด้วยแต่ไม่ได้หมายความว่าไทยถือว่าเป็นเมืองขึ้นของจีน ในการติดต่อกับจีนในทัศนะของไทยนั้น เป็นการติดต่อโดยมีจุดประสงค์ทางการค้า¹⁷ และสิ่งของที่เราส่งไปเป็นบรรณาการจีนได้แก่ของประเภทพื้นเมือง (local products)

¹³ Akin Rabibhadana, *op.cit.*, p. 141.

¹⁴ สง่า กาญจนาคพันธ์, ประวัติการค้าไทย. (พิมพ์ครั้งที่ 2; พระนคร : โรงพิมพ์วิฑูรย์, 2495), หน้า 115 (อนุมานจากหนังสือต่างๆ)

¹⁵ องค์การค้าคุรุสภา, ประชุมพงศาวดารภาคที่ 5. (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2507), หน้า 37-41.

¹⁶ พระยาอนุมานราชชน, ตำนานศุลกากร. (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2482) หน้า 18

¹⁷ Suebsaeng Promboon, "Sino-Siamese Tributary Relation 1282-1853"

ของไทย ได้แก่ ช้าง นอแรด ขนยกยง และอื่นๆ¹⁸ ซึ่งจะเห็นได้ว่าเป็นสิ่งของที่รัฐบาลกำหนดให้ไพร่ช่วยส่งแทนแรงงานตัวเอง

สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายส่วยยิ่งทวีความสำคัญขึ้นมากกว่าเดิมทั้งนี้ เป็นเพราะไทยได้มีการติดต่อกับชาวยุโรปตะวันตกมากขึ้น การค้าขายกับชาวตะวันตกนี้ เริ่มมีครั้งแรกตั้งแต่สมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 แล้ว การติดต่อกับชาวยุโรปและญี่ปุ่นก็เพิ่มขึ้นมากด้วย แต่ในระยะหลังการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 พ.ศ. 2310 บรรดาไพร่บ้านพลเมืองต้องหลบภัยสงครามแตกฉานซ่านเซ็นและบรรดาชายฉกรรจ์ทุกคนไม่ว่าจะเป็นไพร่สม ไพร่หลวง หรือไพร่ส่วยก็ถูกเกณฑ์ไปทัพทั้งหมดคงจะทำให้ส่วยสิ่งของลดจำนวนลงอย่างมากดังมีกฎหมายปรากฏว่า

"...ฝ่าย พหารัฐ พลเรือน ล้มตายในการณรงค์สงครามเป็นอันมากแลรอดชีวิตหรือเข้ามาโลกเป็นอันมากนั้น ทรงพระกรุณาพระราชมารดา บำเหน็จ แะตั้งขุนหมื่น นาย อากรุ } แลนายหมวด ข่าส่วยขึ้นต่อพระคสังหลวง แลส่วยสาอากรอนถึกคางนั้น เชากการณรงค์รบพุ่งล้มตายในที่รบเป็นอันมาก จึงทรงพระกรุณาครุ่สประกาศว่ามันทำการณรงค์สงครามมีบำเหน็จความชอบอยู่นั้น ถ้าแลคนนั้นส่วยสาอากรอนขึ้นแก่พระคสังหลวงก็ลดคางอยู่มากจนบเทาใด ให้ยกไว้..."¹⁹

จากกฎหมายฉบับนี้แสดงให้เห็นว่าในระยะที่เกิดสงครามนั้นไม่มีการยกเว้นไม่เก็บส่วยเพราะไพร่ส่วยก็ถูกเกณฑ์ไปรบด้วย และเมื่อรบจนวิทกสับมาก็ตอบแทนความดีความชอบด้วยการยกเว้นให้ผู้ที่เป็นไพร่ส่วยไม่ต้องเสียส่วยที่ติดค้างไว้ตั้งแต่ก่อนไปทัพ ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ส่วยลดจำนวนลงและสันนิษฐานว่าส่วยเก็บที่มีอยู่ในท้องพระคลังก็คงต้องนำมาใช้จ่ายในการสงครามด้วย

นับแต่แผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถ เป็นต้นมาบ้านเมืองก็ว่างการสงครามครั้งใหญ่ๆ จะมีก็เป็นการสงครามย่อยๆ เท่านั้น การศึกครั้งใหญ่อีกครั้งหนึ่งก็คือเมื่อพระเจ้าอลองพญา (พ.ศ. 2296-2303) และกองทัพพม่าในแผ่นดินพระเจ้ามังระ (พ.ศ. 2306-2318) ยกมาโจมตีกรุงศรีอยุธยาจนเสียกรุงเมื่อ พ.ศ. 2310 ในระหว่างการว่างศึกใหญ่มานจนถึงแผ่นดินสมเด็จพระ

¹⁸ *Ibid.*, p. 102.

¹⁹ องค์การคำคุณุสภา, "ลักษณะขบถเล็ก" กฎหมายตราสามดวง. เล่มที่ 4 (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505), หน้า 156.

พระที่นั่งสุริยามรินทร์นับเป็นเวลาได้กว่า 150 ปี ประกอบกับการมีตลาดการค้าที่สำคัญคือ จีน อินเดีย นอกจากนี้กรุงศรีอยุธยาที่มีความเจริญก้าวหน้าทางการค้ากับชาวตะวันตก เช่น ฮอลันดา อังกฤษ ฝรั่งเศส ซึ่งเข้ามาซื้อขายแลกเปลี่ยนสรรพสินค้ามากมาย ความต้องการสินค้าก็มีมากขึ้น เงินทองก็มีการจับจ่ายใช้สอยเปลี่ยนมือกันรวดเร็วขึ้นโดยเฉพาะในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าปราสาททองและแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช²⁰ ราคาสินค้าของหลวงก็ได้ส่งไปค้าขายที่อินเดีย จีน และ ซวาควัย สินค้าที่นำไปขายได้แก่ งาช้าง คีบูก ไม้หอม²¹

ลักษณะการค้าของไทยเป็นการค้าแบบผูกขาด พ่อค้าต่างประเทศจะซื้อสินค้าได้จากหน่วยงานของรัฐบาลแห่งเดียวเท่านั้น สินค้าผูกขาดอันดับแรก คือ คีบูก ในสมัยพระเจ้าปราสาททองมีการผูกขาด กิณประสีว ตะกั่ว ไม้หอม หมากดิบ หนึ่งสัตว์ ไม้พะยุง ช้าง และ งาช้าง รังนก²² ลูกกระวาน รง นอแรด²³ ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราชก็มีบันทึกว่าสินค้าออกที่สำคัญได้แก่ ช้าง หมาก ผาง พริกไทย ไม้ซุง เนื้อไม้ หนึ่งสัตว์ งาช้าง รังนก คีบูก ตะกั่ว กิณประสีว เหล็ก ทองแดง กายาน กรัง น้ำตาล ช้าง นอกจากนี้ยังมีสินค้าอื่นๆ อีกเช่น แก่นกุน น้ำมันสน ยางสน ชิง ยาสสูบ กาแฟ ฝ้าย กระวาน รง ยางขนุนนาก (Gutta percha)²⁴ ส่วนสิ่งของที่ไพร่พลยกลงเข้าหลวงที่มีกล่าวไว้ในจดหมายเหตุลาตูแบร์ได้แก่ "...ส่งส่วยข้าวเข้าฉางหลวงแทนก็มี หรือส่งส่วยยาง ส่วยไม้หอมต่างๆ ส่วยส่วยดินประสีว ส่วยส่วยช้าง หรือส่งส่วยหนึ่งสัตว์ ส่วยส่วยงาช้าง หรือส่งส่วยสรรพเหตุอย่างอื่นฯสุดแต่จะกำหนด..."²⁵ และในคำให้การระวาทกรุงเก่าก็ปรากฏว่าส่วยที่ส่งได้แก่ ทองคำ ตะกั่ว คีบูก รังนก

²⁰ จจร สุขพานิช, เรื่องเดิม, หน้า 16 - 17.

²¹ Quaritch Wales, *op.cit.*, p. 211.

²² *Ibid.*, p. 210.

²³ พรหมณี ป.ส. ศาสตรี (แปล), จดหมายเหตุคดีมาจากรอเยอออกโฮโลเนียล อินสตีติว กรุงลอนดอน (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพมหาอำมาตย์ตรี พระยารวีไชยวุฒิก, 2476), หน้า 13.

²⁴ สง่า กาญจนาคพันธ์, เรื่องเดิม, หน้า 227.

²⁵ กรมพระนารายณ์ประพันธ์วงศ์, (แปล) เรื่องเดิม, หน้า 95.

พลอยต่างๆ ทองแดง เหล็ก จันทน์ชะมด เนื้อไม้ กายาน ทิสยาปกนท งาช้าง ฝาง กำมะถัน
ดินประสิว ผ้าขาว ผ้าแดง ไม้ ไม้ไผ่ ถ่าน²⁶

เมื่อพิจารณาชนิดของสินค้าที่รัฐบาลผูกขาดและสินค้าที่ส่งไปขายต่างประเทศกับชนิดของ
สิ่งของที่ไพร่ส่งเข้าหลวงจะเห็นได้ว่าเป็นสิ่งของชนิดเดียวกันเกือบหมด ยกเว้น น้ำตาล
ซึ่งรัฐบาลให้วิธีบังคับซื้อจากราษฎร รัฐบาลได้นำสิ่งของเหล่านี้มาขายเป็นรายได้เข้า
หลวง ดังนั้นจึงปรากฏว่าในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายไพร่ส่งจึงเพิ่มจำนวนมากขึ้น
บรรดาไพร่ส่วนนอกจากจะส่งสิ่งของ เป็นส่วยแทนแรงงานแล้วยังปรากฏว่าในสมัย
กรุงศรีอยุธยาตอนกลางมีไพร่หลวงอีกจำนวนหนึ่งที่ไม่ต้องส่งสิ่งของส่วยมาแทนแรงงานของ
ตน แล่งเงินมาแทนแรงงานจึงมีปรากฏในจดหมายเหตุของลาลูแบร์ ดังนี้

"... เลขเข้าเดือนที่กำหนดให้ส่งของต่างๆแทนออกแรงเข้ารับราชการ
การนั้นๆ เรียกว่าไพร่ส่วย ไคร่ที่ไม่มาเข้าเดือนรับราชการตาม
กำหนดก็ต้องปรับโทษ การปรับโทษนี้บางทีคนที่จะต้องเข้าเดือน
รับราชการ เลยยื่นสิ่งส่วยปรับโทษไปเป็นตัวเงินเสียทีเดียว
เมื่อเปิดของให้ส่งเงินส่วยแทนแรงเช่นนี้แล้ว คนที่พอมีอันจะกิน
ก็เป็นอันพ้นจากการต้องเข้าเดือน แต่ครั้งโบราณนั้นการเข้าเดือน
รับราชการ ไคร่กันไคร่เป็นอัตราเงินส่วยเดือนละหนึ่งบาท เพราะเงิน
บาทหนึ่งมีหรือที่จะเลี้ยงชีพคนคนหนึ่งไปได้เดือนหนึ่ง และการ
กำหนดบาทหนึ่งต่อเดือนหนึ่งนั้นก็ทำตามกึ่งค่าสินจ้างจางคนมาทำ
งานเดือนหนึ่ง เพราะกาจางคนตามมีอยู่อย่างต่ำที่สุดก็เดือนละสอง
บาท ที่เอาแต่บาทเดียวก็เพราะคิดว่าใน 6 เดือน ไคร่คนนั้นก็
พอหาเลี้ยงชีพได้ตลอดปี ทั้งเห็นว่าใน 6 เดือนที่เข้ารับราชการ
นี้อีกเดือนละบาทหนึ่งจะได้ไฉนเลี้ยงบุตรภรรยาทั้งบ้าน แคนแผน
กินนี้ทวีขึ้น เป็นเดือนสองบาท จึงยอมให้พ้นจากการต้องเข้าเดือนรับ
ราชการ 6 เดือนได้..."²⁷

²⁶ กรมศิลปากร, ทำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ (พระนคร : ศสภวิทยา, 2507), หน้า 276.

²⁷ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์, เรื่องเดิม, หน้า 95 - 98.

เป็นการแสดงให้เห็นว่าได้มีการจ่ายเงินแทนการเข้าเดือนมาตั้งแต่ก่อนสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชโดยคิดเป็นเงินเดือนละหนึ่งบาท ในปีที่ไพร่หลวงที่ไม่ต้องการมาเข้าเดือนก็จะต้องเสียเงิน 6 บาท แต่ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้เพิ่มขึ้นเป็นเดือนละสองบาท ดังนั้นไพร่หลวงคนหนึ่งก็จะต้องเสียเงินปีละ 12 บาท จึงจะไม่ต้องการมาเข้าเดือน ทำให้คนที่พอมีอันจะกินยอมเสียเงินแทนการเข้าเดือน จำนวนไพร่หลวงที่เข้าเดือนจึงลดจำนวนลงอย่างเห็นในสมัยพระเจ้าปราสาททองจำนวนไพร่หลวงเข้าเดือนลดลงเป็นจำนวนมาก²⁸ ทั้งนี้เพราะการมาเข้าเดือนนั้นไพร่ได้รับความลำบากมากกว่าการเสียเงินหรือส่งส่วย

003590

3. วิวัฒนาการของการเก็บส่วยสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย

ตามที่กล่าวมาแล้วจะเห็นได้ว่าสิ่งที่ไพร่หลวงให้แก่รัฐบาลแยกประเภทได้เป็นได้แรงงานคือการมาเข้าเดือนหรือส่งสิ่งของส่วยแทนแรงงาน หรือเสียเงินแทนการมาเข้าเดือนอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่ต่อมาได้มีกฎหมายประกาศใช้ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศระบุนุพุทธ-กักราช 2291 ว่า

"...ไพร่ทองหมู่เข้าเดือนรับราชการทุกวันนี้ได้ความยากนักจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมตั้งว่าให้ลูกขุนและเจ้าอาชุกขุนและสารหลวงปลุกษาแลลูกขุนทั้งปวงปลุกษาว่าไพร่ทองหมู่เข้าเดือนผู้รับราชการทุกวันนี้ได้ความยากกว่าไพร่ส่วยทั้งปวงเป็นหลายเท่าควยไพร่ชาส่วยดีมีก่นั้นถ้าเอาปีใดเขาก็มีมาส่งต้องเสียเงินแทนถักรรสิบบาท เลวหลายบาท ไบร่ทองหมู่เข้าเดือนถ้ามีใ้เก็เลียว่าเอาใ้หลวง ต้องเสียเงินค่าเช่า ถักรรเกาบาท เกลียกลอมคนละหกบาท เลวหลายคนละค่าสิ่งของสี่สิ่ง แลชาส่วยเงินนั้นแยกคั้มถักรรสองค่าสิ่งบางหนกบาทบาง ทายกนละค่าสิ่งบางคนละสามบาทบาง เดกในถักรรคนละค่าสิ่ง ทายกนละสองบาท แลชาส่วยฝางนั้นถ้า

²⁸Akin Rabibhadana, op.cit., p. 36.

มิได้เอาต่างมาเสียช่วย ทั้งเสียเงินแทน สกรรเจ็คบาทสองสิ่ง
 เลวหลายสามบาทสามสิ่ง แลหาช่วยเบ็ดเตล็ดอื่นนอกเวลานั้นของเสีย
 ส่วยนอຍกว่านี้อีก แลบันคาส่วยทั้งปวงคงท้าวราชการแทนพนักงาน
 ท้าว แลถึงว่าตีคดีจะเกินจ่ายแลกรมการแขวงนายอำเภอยะวานไช
 ราชการบางนั้นก็ เป็นแต่ละครั้ง ควว่าผู้มีชื่อได้ถือตราคุมห้ามอยู่
 แด่ส่วนไพร่ทองหมื่นตามมีใครทำราชการ แด่ก่อนประกะที่อยู่กับกรุง
 เทพมหานครนั้นของเสียกาจางคนท้าวราชการแทนเดือนละค่าสิ่งบาง
 สามบาทบาง ถ้าแลมีที่สุ่จ้พระราชาำเนินแลไปล่อมข้าง โปนข้าง
 เกนให้ไปจับสลักแลจับผู้รายของเสียกาจางเดือนละ 5 บาทบาง
 6 บาท 7 บาทบาง สองค่าสิ่งบาง ถ้าจะถือไพร่ทองหมื่นของเสีย
 เงินกาจางแต่ละปีเป็นเงินสี่ค่าสิ่ง สองบาทบาง 6 ค่าสิ่งบาง 7
 ค่าสิ่งบาง มากกว่าค่าส่วยทั้งปวงถึงสองส่วนสามส่วนสี่ส่วนแลที่มีได้
 ถือตราคุมห้ามนั้นครั้นออกเดือนไปจะใครทำกิน เป็นกำลังราชการฝ่าย
 ขางกรมการและแขวงนายอำเภอกะเอาไปใช้ราชการ เบ็ดเตล็ด
 ศึกษามีราชการนั้นอยู่เนื่องๆอีกแล เพราะเหตุฉะนั้นไพร่หมื่นจึงตั้ง
 ท้าวรับราชการอยู่มีได้..."²⁹

เมื่อพิจารณาข้อความในกฎหมายนี้แล้วจะเห็นว่าสิ่งที่ไพร่หลวงให้แก่รัฐบาลได้เปลี่ยนแปลงไปกว่าเดิมดังนี้คือ

1. ไพร่หลวงประเภทให้แรงงาน คือมาเข้าเดือนแต่ถ้าเดือนใดไม่ต้องการมา
 เข้าเดือนก็จะจ้างผู้อื่นที่อยู่ในระยะออกเดือนให้มาเข้าเดือนแทนตน การจ้างผู้อื่นมาเข้าเดือน
 แทนตนนั้นรัฐบาลมิได้มีส่วนรู้เห็นในการจ้างนี้ด้วย แต่เป็นการตกลงกันเองระหว่างไพร่หลวง
 ผู้จ้างกับไพร่หลวงผู้รับจ้าง และถ้าราชการจ้างก็ถามแต่จะตกลงกัน ถ้าเป็นงานปกติธรรมดา
 ค่าจ้างก็ถูก ถ้าเป็นงานที่อาจเกิดอันตรายแก่ชีวิตได้ เช่น ไปจับสลักโจรผู้ร้าย การตามเสด็จ
 พระราชาำเนินเวลาไปล่อมข้างก็ถือค่าจ้างสูง หรือ

2. ไพร่หลวงประเภทที่ไม่มาเข้าเดือนแต่เสียเงินแทนค่าแรง เรียกว่า ซ้ำส่วย
 เงิน

²⁹องค์การตำราสุภา, "พระราชกำหนดเก่า" กฎหมายตราสามดวง เล่มที่ 5
 (พระนคร : โรงพิมพ์สุภา, 2505), หน้า 138 - 139.

3. ไพร่หลวงที่ไม่มาเข้าเคียนแก่สิ่งของช่วยแทนแรงงานที่เรียกว่า ไพร่ช่วย เช่นที่เคยมีมาแต่เดิม แต่ที่มีการเปลี่ยนแปลงคือ ไพร่หลวงที่จะต้องส่งสิ่งของช่วยแต่ไม่สามารถที่จะหาสิ่งของช่วยนั้นมาส่งได้ก็จะส่งเงินแทน โดยเทียบดูจากค่าสำคัญของสิ่งของช่วยที่ต้องส่ง เช่น ถ้าเป็นถั่วก็จะต้องเสียเงินมากถึง 10 บาท ถ้าเป็นฝางก็เสียน้อยลงเพียง 7 บาท 2 สลึง จึงเปรียบเสมือนว่าเงินได้กลายเป็นชนิดของช่วยอีกชนิดหนึ่ง

ลักษณะดังกล่าวนับเป็นการวิวัฒนาการของการเก็บช่วยในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย ต่อมาในสมัยกรุงธนบุรีได้มีการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับการเกณฑ์แรงงาน คือ ลดจำนวนที่ไพร่หลวงจะต้องมาเข้าเคียนเหลือเพียงมีดะ 4 เคียน และในสมัยนี้นับเป็นครั้งแรกที่จัดให้มีการสักเลข เนื่องจากในสมัยนี้พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงกอบกู้บ้านเมืองให้พ้นจากการตกอยู่ใต้อำนาจของพม่าและยังต้องทำการปราบปรามก๊กต่างๆให้รวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ความจำเป็นในการรวบรวมไพร่พลเพื่อการทำสงครามจึงเป็นสิ่งสำคัญ จึงได้เกิดมีการสักเลขขึ้น การสักเลขหมายหมู่ก็เพื่อเกณฑ์จำนวนไพร่พลได้ถูกต้อง ดังปรากฏในพระราชกำหนดเกล้าว่า

"...ด้วยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระมหากรุณาธิคุณ
เหนือเกล้าเหนือกระหม่อมสั่งว่าให้สกัดนามเมืองและชื่อขุนนายไว้
ในข้อมือไพร่สำหรับราชการทุกแคว้นทหารทั้งปวงครั้งนี้เพื่อจะให้ทำ
ราชการหัวหนากัน..."³⁰

เหตุที่ไพร่พลได้มีการสักชื่อเมืองและชื่อขุนนายไว้ ข้อมือไพร่ครั้งนี้ก็เป็นเพราะว่าใน
ระยะที่กรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าและผู้ที่เป็นมูลนายก็ล้มตายไม่เป็นจำนวนมากหรือไมก็ถูกจับตัว
ไปทำให้ไพร่พลที่เหลืออยู่แต่กระจัดกระจายไปอยู่ตามที่ต่างๆ และแม้เมื่อสงครามสงบลง
แล้วก็ยังหลบซ่อนอยู่ตามป่าไม้อยมมาหาราชการ พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงต้องจัดให้มีการสัก
เลขเพื่อจะไล่คนมาหาราชการ ช่วงระยะเวลาที่พระองค์ขึ้นครองราชย์ตั้งแต่ พ.ศ. 2310

³⁰ องค์การคำคุณุสภา, "พระราชกำหนดเกล้า จ.ศ. 1136" กฎหมายตราสาม
ดวง เล่มที่ 5 (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505), หน้า 95.

ถึง พ.ศ. 2325 เป็นเวลา 15 ปี เป็นระยะเวลาที่มีแต่การศึกสงครามอยู่เสมอ ไฟรพล จึงถูกเกณฑ์ไปทัพทั้งหมด ไฟรพลจึงไม่มีในรัชกาลนี้ถึงได้กล่าวมาแล้วว่าเวลาเกิดศึกสงคราม ไฟรพลก็จะต้องถูกเกณฑ์ไปทัพด้วยเช่นเดียวกับไฟรพลวงหึ่งปวง จนไม่มีเวลาจะประกอบอาชีพ ได้เต็มที่ เมื่อประชาชนมีแต่ความยากจนไม่มีโอกาสที่จะเสียส่วยสาอากรให้แก่รัฐบาลได้ เงินผลประโยชน์แผ่นดินก็ไม่พอจ่ายราชกร³¹ แสดงให้เห็นความสำคัญของส่วยควบคู่ไปกับการภาษีอากร ถึงแม้จะมีการเก็บส่วยบ้างในตอนปลายรัชกาลระเบียบการเก็บก็คงมิได้แตกต่างไปจากสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายนัก.

ศูนย์วิจัยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

³¹ สมคิด ศรีสิงห์, "การบริหารภาษีอากรในสมัยกรุงโกสินทร์ตอนต้น" (ปริทัศน์นิพนธ์ การศึกษามหาบัณฑิต วิทยาลัยวิชาการศึกษา พระษานมิตร 2514), หน้า 17 (ฉีกว่าเนา)